

Teoria zmiany społecznej Kazimierza Kelles-Krauza

Autor tekstu: **Kamil Łuczaj**

Niniejszy tekst przedstawia oryginalną, choć zapomnianą, koncepcję zmiany społecznej opracowaną przez polskiego filozofa i socjologa Kazimierza Kelles-Krauza. Ze względu na zasadniczo marksistowski charakter jego rozważań jest on często lekceważony lub pomijany w opracowaniach dotyczących filozofii dziejów i socjologii zmiany społecznej. Moim zadaniem jest pokazanie wartości jego prac, które w wielu miejscach wykraczały poza ortodoksyjny marksizm. Oryginalność „prawa retrospekcji przewrotowej” pozwala uznać Kelles-Krauza za jednego z najbardziej interesujących myślicieli polskich przełomu XIX i XX wieku.

Kim był Kazimierz Kelles-Krauz?

Kazimierz Kelles-Krauz urodził się 22 marca 1872 roku w Szczebrzeszynie. Protoplasta jego rodziny -Eilhard Krause — otrzymując dobra Kelles w Inflantach został przez Zygmunta Augusta mianowany baronem. Ojciec Kazimierza - Michał Kelles-Krauz — był uczestnikiem powstania styczniowego, w konsekwencji czego rodzina pozbawiona została majątku ziemskiego, a on sam został zmuszony do przyjęcia posady inspektora akcyzy.

Kelles-Krauz kształcił się kolejno w gimnazjum w Radomiu, aby — po karnym przeniesieniu i kontynuacji nauki w Kielcach — rozpocząć studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Po zaledwie kilku miesiącach musiał jednak przerwać edukację ze względu na donos nadesłany z Radomia, w którym przypominano o jego działalności konspiracyjnej (której zresztą nie przerwał ani przez moment, działając m.in. w Kółku Młodych). Kelles-Krauz nie zamierzał jednak porzucić studiów, obierając na miejsce dalszego kształcenia Paryż, dokąd wyemigrował wiosną 1892 roku. Rozpoczął studia na Sorbonie, które kontynuował w École Libre des Sciences Politiques oraz Collège Libre des Sciences Sociales. Szybko został wykładowcą tej drugiej uczelni, aby następnie przenieść się na Uniwersytet Nowy w Brukseli. Okres paryski stanowił czas jego najbardziej aktywnej działalności politycznej (m.in. w Związku Zagranicznym Socjalistów Polskich) oraz publicystycznej. Pod pseudonimem Michała Luśni [\[1\]](#), Kelles-Krauz zaczął stale zabierać głos w polskiej prasie socjalistycznej, socjaldemokratycznej i liberalnej (m.in. „Przedświt”, krakowski „Naprzód”, lwowski „Nowy robotnik”, a także „Przegląd Filozoficzny”, „Kurier Warszawski” oraz zagraniczne „Neue Zeit”, „Humanité Nouvelle”, „Vestnik Russkoj Revoljucii”). W 1894 roku objął także prestiżowe stanowisko redaktora „Bulletin Officiel du Partii Socialiste Polonais” [\[2\]](#).

Po przeprowadzce do Wiednia w 1901 roku działalność polityczna, oświatowa i naukowa nie przeszkodziła mu w podjęciu studiów prawniczych. Jednakże gruźlica pokrzyżowała wszelkie jego plany życiowe. Kazimierz Kelles-Krauz zmarł, mając zaledwie 34 lata, 24 czerwca 1905 roku w austriackim mieście Pernitz.

Nie referując szczegółowo jego działalności politycznej należy zaznaczyć, że był on człowiekiem należącym do elity intelektualnej ówczesnej Europy, a także gorącym orędownikiem niepodległej Polski. Leszek Kołakowski nazywa go nawet najwybitniejszym ideologiem niepodległościowej orientacji w polskim ruchu socjalistycznym [\[3\]](#). Poruszane przezeń najżywotniejsze zagadnienia epoki, a także status szanowanego intelektualisty wpływały w znaczny sposób na postrzeganie jego osoby przez współczesnych. W tym miejscu warto wspomnieć dwie ważne opinie. Polski filozof z przełomu XIX i XX wieku — Henryk Struve — w swoim syntetycznym zarysie filozofii polskiej zamieszcza bardzo pochlebne wzmianki o myśli Kelles-Krauza [\[4\]](#). W bardziej literacki i obrazowy sposób pisał o Kelles-Krauzie Stanisław Brzozowski: "Weźcie *Ludzi bezdomnych* do ręki — przeczytajcie ten ustęp, gdzie pisze Żeromski o Marianie Bohuszu, przypomnijcie sobie i zrozumiejcie cichą i wielką śmierć Stefana Okrzei i że to się dzieje dziś, przy nas, obok nas, za nas, o Warszawie pomyślcie, gdzie krew się być może leje o tej porze, a potem, potem przypomnijcie jeszcze, że jest świat przyszłości, którego nic wydrzeć nie zdoła. I że to wszystko żyło w jednym sercu i w jednym mózgu, a zrozumiemy kim był, czym żył Kazimierz Krauz" [\[5\]](#).

Prawo retrospekcji przewrotowej

Prawo retrospekcji przewrotowej sformułowane zostało po raz pierwszy w dwóch odczytach Kelles-Krauza na posiedzeniach I i II zjazdu Międzynarodowego Instytutu Socjologicznego (1894-1895). Dopiero nieco później powstał artykuł pt. *Prawo retrospekcji przewrotowej jako wynik*

materializmu ekonomicznego ujmujący zagadnienie w sposób systematyczny. Uzupełniony został on następnie drugą częścią zatytułowaną *Prawo retrospekcji rewolucyjnej wobec teorii naśladownictwa* (dotyczyła stosunku do koncepcji Gabriela Tarde'a). Oba artykuły opublikowane zostały pod postacią rozprawy *Socjologiczne prawo retrospekcji*.

Kelles-Krauz definiuje swoje prawo w zwięzły sposób: „ideały, którymi wszelki ruch reformacyjny pragnie zastąpić istniejące normy społeczne, podobne są zawsze do norm z bardziej lub mniej oddalonej przeszłości” [6]. Zmiany rytmu rozwoju dziejowego oscylują wokół dwóch zasad: indywidualizmu (przewaga interesów jednostki) i socjalizmu (przewaga interesów społeczeństwa). Prześledzimy teraz drogę intelektualną, która doprowadziła naszego autora do sformułowania powyższej zasady zmiany społecznej.

Punktem wyjścia dla niego była analiza sposobu oddziaływania podstawy ekonomicznej na formę społeczną (nie wolno zapominać, iż pomimo całej oryginalności swoich dzieł Kelles-Krauz pozostawał marksistą). Wyróżnione tu zostały dwie możliwości: oddziaływanie bezpośrednie, „odlew” (*moulage*) oraz powierzchniowe, „przesiew” (*triage*). Pierwsze jest reakcją psychiczną na każdy fakt zaspokojenia potrzeby. Oddziaływanie to stanowi jednocześnie zasadniczy proces dziejowy, wytwarza przyzwyczajenie, którego wyrazem są nakazy etyczne lub prawne, a także instytucje polityczne. „Przesiew” natomiast polega na tym, że każda klasa staje się niewrażliwa na te składniki tradycji (nauki i kultury), które nie są zgodne z jej interesem ekonomicznym. Po tej konstatacji Kelles-Krauz dodaje, że zwycięska klasa kształtuje społeczeństwo na swój sposób oraz stara się wprowadzić korzystne dla siebie normy (apercepcja klasowa). Kształtowanie to odbywa się jednak w umysłach, które posiadają różne szybkości przystosowania do rzeczywistości. Kelles-Krauz wyróżnia trzy kategorie: „obóz wsteczny”, tworzony przez ludzi obdarzonych najmniejszą szybkością przystosowania, oportunistów, żyjących łańcuchowo oraz „umysły najruchliwsze”, które przyczyniają się do zmian.

Ta ostatnia kategoria nie jest jednak jednolita. Należą do niej „nieświadomi burzyciele” (których narzędziami są negacja i paradoks) oraz „umysły przełamujące granice współczesności”, które zdają się przeczuwać przyszłość. Zdaniem myśliciela „w sympatiach ich odgrywa znaczną rolę przeszłość, przez co sympatie te częściowo zbliżone są do świeżo zwalczonych ideałów umysłów najkonserwatywniejszych” (od wsteczników odróżnia ich zaś dążenie do odrodzenia w wyższej formie, nie zaś cofnięcia historii) [7]. Autor prawa retrospekcji rewolucyjnej uważał ponadto, że zgodność prądów reformatorskich z niektórymi tradycjami przeszłości jest „normalnym, stałym i niezbędnym wynikiem rozwoju ludzkości, który słusznie porównywano do linii spiralnej: linia ta powraca ciągle do tych samych punktów koła, lecz za każdym razem na coraz większej jest nad nimi wysokości” [8]. Mamy tu do czynienia z bardzo oryginalną wizją historii. Z jednej strony Kelles-Krauz w oczywisty sposób nawiązuje do spuścizny Giambattisty Vico, z drugiej zaś z pewnością pozostaje marksistą. Przyjrzyjmy się zatem bliżej źródłom inspiracji naszego autora.

Źródła

Kazimierz Kelles-Krauz pozostawał pod wpływem popularnych w ówczesnej Polsce prądów ideowych, takich jak pozytywizm, neokantyzm, ewolucjonizm i marksizm [9]. Sam wskazuje bezpośrednio na ostatnie z wymienionych źródeł. Znajduje „genialną intuicję prawa retrospekcji” u samego Karola Marksa. Ten ostatni pisał w swoim studium *Osiemnasty brumaire’a Ludwika Bonaparte*, że „tradycja wszystkich zmarłych pokoleń ciąży jak zmora na umysłach żyjących. I właśnie wówczas, gdy wydają się być zajęci tym, by dokonać przewrotu w sobie samych i w tym, co ich otacza, by stworzyć coś, czego nigdy jeszcze nie było — w takich właśnie chwilach kryzysu rewolucyjnego przywołują oni trwożliwie na pomoc duchy przeszłości, zapożyczają od nich imiona, hasła bojowe i szaty, ażeby w tym uświęconym przez wieki przebraniu i w tym zapożyczonym języku odegrać nowy akt historii świata” [10]. Warto zastanowić się jednak, na ile powyższe stwierdzenia mogą stanowić podstawę formułowanych przez Kelles-Krauza wniosków. Po pierwsze, należy zauważyć, że dalej Marks pisze, iż „rewolucja socjalna XIX stulecia nie z przeszłości, lecz jedynie z przyszłości czerpać może swą poezję” [11]. Ponadto niektórzy komentatorzy tego tekstu zwracają uwagę na fakt, że wypowiedź Marksa należy traktować raczej metaforycznie niż aksjomatycznie [12]. W spuściznie Kelles-Krauza możemy dostrzec również wpływy Fryderyka Engelsa, który w *Pochodzeniu rodziny, własności prywatnej i państwa* mówił o spiralnym rozwoju według schematu: wspólnota pierwotna-cywilizacja-komunizm. Postęp był więc zgodnym z omawianym prawem „odrodzeniem, ale już w wyższej formie — wolności, równości, braterstwa starych rodów” [13].

Leszek Kołakowski pisze, że prawo retrospekcji przewrotowej miało na celu wyjaśnienie w jaki sposób (bez istnienia odpowiedniej bazy) mógł powstać sam marksizm [14]. Wydaje się jednak, iż jest to interpretacja zbyt wąska. Nacisk położony na rolę historii i tradycji w rozwoju społecznym stanowił bowiem odstępstwo od marksizmu i tworzył w zasadzie inną doktrynę historyczno-dziejową [15].

Innym i być może bardziej jednoznacznym źródłem mogą okazać się natomiast prace Giambattisty Vica, któremu Kelles-Krauz poświęcił osobny artykuł, opublikowany roku w „Przeglądzie Filozoficznym” (1901). Wymienił on tam zalety *Nauki nowej* do których zaliczyć należy antycypację poglądów Comte’a o podziale historii na trzy wieki, analizę genezy religii wyprzedzającą znacznie czasy Bachofena i Feuerbacha [16], przedstawienie historii Rzymu jako konfliktu na tle ekonomicznym, a także refleksje na temat pierwotnego charakteru poezji w stosunku do prozy oraz roli poety (dopatruje się tu załączków koncepcji „poety — człowieka pierwotnego” stworzonej przez Aleksandra Świętochowskiego). Szczególnie ważne jest docenienie wikiańskiej estetyki. Jedyny publikujący współcześnie po polsku badacz myśli Giambattisty Vica — Sław Krzemień-Ojak — kładzie nacisk na ten problem. Jego zdaniem nie można oddzielić estetyki Vica od historiozofii, „bowiem twórczość artystyczna nie istnieje poza cykliczną historią poszczególnych narodów, a i wewnątrz cykliów dziejowych nie ma statusu pozaczasowego, lecz wiąże się trwale z pewnymi ich fazami i tylko w tych ściśle określonych fazach jest ona na właściwym miejscu” [17]. Można więc zaryzykować tezę, że „prawo retrospekcji przewrotowej” dałoby się zastosować do badań estetycznych.

Kazimierz Kelles-Krauz rozważa także najbardziej reprezentatywne zagadnienie filozofii Vica — cykliczny bieg dziejów. Zastępując termin „corso” polskim określeniem „kołobieg”, uważa iż historia biegnie po linii spiralnej [18]. Wyeksponował także problem rozwoju historii. Zgodnie z myślą neapolitańskiego filozofa, uważał, że linearny jej bieg nie jest możliwy. Uzasadniał to przeświadczeniem, że każda epigeneza potrzeb, powoduje natychmiastowy powrót do wcześniejszych idei (*ricorso*) [19]. Kelles-Krauz, interpretując Vica w duchu realizmu historycznego, doceniał jego szerokie horyzonty i światły umysł, pomimo zdecydowanych różnic światopoglądowych.

Obok twórcy teorii „kołobiegu” innym myślicielem o fundamentalnym dla omawianej koncepcji znaczeniu był Gabriel Tarde. Kelles-Krauz zawdzięcza mu teorię wrażliwości społecznej reformatorów, a także prawo naśladownictwa (*loi de l’imitation*), z którego wyciągnie wnioski o nowatorstwie społecznym jako rodzaju naśladownictwa [20]. Nazywał on retrospekcję naśladownictwem w czasie, a także zestawiał indywidualizm i socjalizm (zasady dialektycznego następstwa) z epokami dziejowym Tarde’a (słownikową, polegającą na indywidualnym gromadzeniu wynalazków różnego rodzaju i gramatyczną, skupiającą się na ich harmonizowaniu). Istnieje jednak ważna różnica: Tarde stwierdzał działanie swojego prawa we wszystkich dziedzinach ludzkiej aktywności, podczas gdy Kelles-Krauz pisał tylko o sferze idei. Trzeba zaznaczyć, że autor „prawa retrospekcji przewrotowej” nie uważał Tarde’a za jedno ze źródeł swojej koncepcji, lecz starał się wyraźnie akcentować podobieństwa [21].

Chcąc uzupełnić zarys tła ideowego koncepcji Kelles-Krauz, nie można pominąć jeszcze trzech filozofów. Dość oczywiste jest nawiązanie do Hegla. Według „prawa retrospekcji przewrotowej” przyszłość (zniesienie stanu wyjściowego) powstaje przez połączenie się odtworzonej przeszłości (stan wyjściowy) z terażniejszością (zaprzeczenie stanu wyjściowego) [22]. W artykule *Złoty wiek, stan natury i rozwój w sprzecznościach* czytamy: „ze starcia między uznaną terażniejszością a nieodżałowaną przeszłością [Hegel] wykrzesze świętą iskrę przyszłości” [23]. Kelles-Krauz zauważa przy tym poprawnie, że prawo przechodzenia pewnej rzeczy w jej zaprzeczenie (m.in. ustrojów państwowych) ma swoje źródła u Arystotelesa [24]. Innym myślicielem źródłowym jest Jean-Jacques Rousseau, którego Kelles-Krauz ceni szczególnie za pogląd, że historia i rzeczywistość powinny ustąpić przed rozumem jednostki, a także uznanie planów boskich za trudne do zbadania [25]. Należy zauważyć, że oba te poglądy stoją w wyraźnej sprzeczności z *Nauką nową* Vica, co nie pozwala mówić o wtórności Kelles-Krauz.

Warto wspomnieć na koniec o inspiracjach, które płynęły z myśli polskiej. Już wcześniej Stanisław Krusiński pisał o spiralnym rozwoju od społeczeństw organicznych, przez konfliktowe, do nowych wyższych form społeczeństwa organicznego. Ludwik Krzywicki natomiast pobudził Kelles-Krauz do rozważań nad rodowodem idei oraz ich wędrówkami w czasie i w przestrzeni [26].

Jak można zastosować prawo retrospekcji przewrotowej?

Zauważyłem już, że istnieje możliwość zastosowania jego koncepcji do badań estetycznych. Jest to jednak problem tyleż złożony, co nie badany szczególnie wnikliwie przez samego autora [27], tak więc właściwsze będzie przytoczenie przykładu używanego przez samego autora, który pokazuje zasadę działania tego prawa na gruncie historycznym.

Przykładem, tym są przekształcenia w sferze idei zachodzące po Rewolucji Francuskiej. Kelles-Krauz pisze, że „gdy społeczeństwo zrodzone z roku 1789 po macoszemu zaczęło traktować pewną kategorię potrzeb, zwróciły się one z tęsknotą do tego okresu przeszłości, który wyprzedza klasyczną starożytność” [28]. Twierdzi on — mając w pamięci myśl Marksa o korzeniach „burżuazji nowożytnej” sięgających starożytnego Rzymu — „że w takim razie ojcami nowożytnego proletariatu są bezimienni bohaterowie starych legend ludowych, są niezróżniczkowane gromady, które żyły jednakim życiem lub razem z głodu umierały” [29]. Współczesny Kelles-Krauzowi komunizm miałby więc być powrotem do stanu, który określany jest mianem „pierwotnego komunizmu”. Mamy tu do czynienia z wikiańską wizją cyklu historii, z tą istotną różnicą, że w omawianej koncepcji więcej miejsca zajmują wątki aksjologiczno-ideowe.

Szczególnie ciekawe zastosowania prawa retrospekcji przewrotowej możemy zaobserwować na gruncie procesu narodotwórczego. Wedle Kelles-Krauza przebiega on od wspólnoty językowo-terytorialnej, poprzez kapitalistyczne struktury i formy życia społecznego, demokratyzację kultury i asymilowanie przez masy radykalnych haseł i poglądów, świadomość społeczną (w tym świadomość narodową) aż do aspiracji narodowo-państwowych. Autor jedynej pracy dotyczącej tego zagadnienia — Marian Bębenek — stwierdza, że pogląd taki pozostaje w zasadzie w zgodzie z wymaganiami nauki [30]. Wskazuje za to na inny problem: Kelles-Krauz zdaje się pomijać zupełnie samowiedzę historyczną. Nacisk z tej ostatniej został przesunięty na idealizację narodowej przeszłości. Dobrym przykładem jest kreowanie na niemieckiego bohatera narodowego antycznego przywódcy plemion germańskich — Arminiusa (18 r. p.n.e.-21 n.e.). Pomimo krytycznej oceny tego procesu Kelles-Krauz — nie bagatelizował dążeń mitotwórczych. Miał świadomość jak mogą one bardzo wzmocnić poczucie narodowe lub zapobiec procesowi asymilacji przez inny naród [31]. Mitologizacja jest w stanie stać się podstawą do realizacji własnego programu ideowego. Skoro w przeszłości nie udaje się znaleźć realnych źródeł inspiracji, można pokusić się o próbę ich stworzenia. Wtedy też — na mocy prawa retrospekcji przewrotowej — możliwe będzie postulowanie gruntownych przemian społeczno-politycznych, mających ucieleśnić „do korzeni”, okresu kiedy zapomniana obecnie wartość była rzekomo realizowana.

Koncepcja Kelles-Krauza stanowi więc rodzaj narzędzia, które ma umożliwić zrozumienie procesów społecznych na gruncie aksjonormatywnym. Nasuwa się tu wątpliwość związana z uniwersalną stosowalnością omawianego prawa. Pomoc w odpowiedzi na nią znajdujemy u Bronisława Łagowskiego. Oddziela on wyraźnie retrospekcję przewrotową w sensie wziętym od Kelles-Krauz od retrospekcji restauracyjnej lub kontrrewolucyjnej. Na przykładzie polskich przemian ustrojowych (1989) ukazuje, że piętnowanie radykałów transformacji jako „jakobinów” stanowi retorykę zupełnie chybioną. Nie możemy mówić o polskiej rewolucji, ponieważ „jej ideały i jej kultura” są przejęte z niedalekiej przedkomunistycznej przeszłości, którą wielu jeszcze pamięta jako bardzo niedoskonałą” — pisze Łagowski [32].

Znaczenie myśli Kazimierza Kelles-Krauz

Za główną zaletę koncepcji Kazimierza Kelles-Krauz uważać trzeba próbę ukazania zasady, która dotyczy ważnej prawidłowości w historii idei. Stałe powracanie pewnych wzorców, struktur jest problemem obecnym w filozofii od czasu Heraklita. Zajmowali się nim m.in. stoicy, Giambattista Vico i Fryderyk Nietzsche, jednak zestawienie tej koncepcji z duchem rewolucji, dokonane na początku XX wieku przez polskiego myśliciela wydaje się być pomysłem nowatorskim.

Nie należy zapominać, że choć omawiana koncepcja wyrosła na gruncie marksizmu, erudycja Kelles-Krauz oraz jego horyzonty myślowe były dużo szersze. Warto wspomnieć chociażby krytykę jego koncepcji właśnie ze stanowiska marksistowskiego, którą przeprowadzili m.in. Adam Schaff (zarzucał mu wulgaryzację marksizmu), Bronisław Baczko i Stanisław Markiewicz [33].

Zauważmy także, iż nawet w czasach PRL-u Kelles-Krauz nie był myślicielem specjalnie znanym, ani chętnie komentowanym. Autor jednej z niewielu obszerniejszych publikacji na jego temat — Wiesław Bieńkowski — pisał pod koniec lat 60. o znikomej literaturze przedmiotu [34]. Na sytuację tę rzutowała z pewnością krytyka omawianej koncepcji jako odstępstwa od marksizmu. Po

przełomie ustrojowym osoba Kelles-Krauza zniknęła z pola zainteresowania nauki, co było wynikiem dość arbitralnego przypięcia mu etykiety „komunisty” (Kelles-Krauz był działaczem PPS), a także negatywnych emocji jakie wzbudza obecnie słowo „marksizm”. Dziwi to tym bardziej, że w swoich czasach był postacią tyleż rozpoznawalną, co poważaną. Wystarczy tu chyba wymienić nazwiska autorów, w których pismach pojawia się często jego nazwisko. Są to między innymi Edward Abramowski, Stanisław Brzozowski, Stanisław Stempowski, Bolesław Limanowski i Ludwik Krzywicki. Właśnie wzgląd na powyższą sytuację oraz wynikająca z niej chęć obiektywnej i wolnej od uprzedzeń prezentacji oryginalnych poglądów Kelles-Krauza stanowiły inspirację do napisania tego artykułu.

Bibliografia

1. Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2004.
2. Bębenek Marian, *Teoria narodu i kwestia narodowa u Kazimierza Kelles-Krauza*, Kraków 1987.
3. Bieńkowski Wiesław, *Kazimierz Kelles-Krauz. Życie i dzieło*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969.
4. Engels Fryderyk, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa* [w:] Marks Karol, Engels Fryderyk, *Dzieła wybrane*, t. 2, Warszawa 1949.
5. Hołda-Róziewicz Henryka, *Kazimierz Kelles-Krauz i jego filozofia dziejów* [w:] *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, pod red. Barbary Skargi, t. III, Warszawa 1977.
6. Kelles-Krauz Kazimierz, [Dialektyka społeczna w filozofii Vica](http://www.filozofia.uw.edu.pl/skfm/publikacje/kelles-krauz03.pdf) [online], [dostęp 07.11.2007], Dostępny w World Wide Web: <http://www.filozofia.uw.edu.pl/skfm/publikacje/kelles-krauz03.pdf>.
7. Kelles-Krauz Kazimierz, *Historia i rewolucja*, Warszawa 1983.
8. Kelles-Krauz Kazimierz, *Naród i historia*, Warszawa 1989.
9. Kołakowski Leszek, *Główne nurty marksizmu*, Londyn 1988.
10. Krzemień-Ojak Sław, *Vico*, Warszawa 1971.
11. Krzysztofek Kazimierz, *Okno na e-świat*, w: J. Kurczewski (red.), *Wielka Sieć, e-seje z socjologii Internetu*, Warszawa 2006.
12. Łagowski Bronisław, *Transformacja restauracyjna*, „Europa” 110/2006, s. 11.
13. Szacki Jerzy, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2007.
14. Sztompka Piotr, *Socjologia zmian społecznych*, Kraków 2005.

Przypisy:

- [1] Pseudonim przyjęty na pamiątkę przedwcześnie zmarłego kolegi. Por. H. Hołda-Róziewicz, *Kazimierz Kelles-Krauz i jego filozofia dziejów* [w:] *Polska myśl filozoficzna i społeczna*, pod red. Barbary Skargi, t. III, Warszawa 1977, s. 257.
- [2] W. Bieńkowski, *Kazimierz Kelles-Krauz. Życie i dzieło*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1969, s. 20.
- [3] L. Kołakowski, *Główne nurty marksizmu*, Londyn 1988, s. 529.
- [4] H. Struve, *Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu (1894-1904)*, Warszawa 1907.
- [5] S. Brzozowski, *Pamięci Kazimierza Krauza*, „Naprzód” nr 241/1905, s. 2 [za]: W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 298.
- [6] K. Kelles-Krauz, *Prawo retrospekcji rewolucyjnej jako wynik materializmu ekonomicznego* [w:] Tegoż, *Historia i rewolucja*, Warszawa 1983, s. 110. Warto zwrócić uwagę, że współcześni socjologowie milcząco zakładają prawomocność tych ustaleń. Kazimierz Krzysztofek we wstępie do *Wielkiej sieci* pisał, że przyszłość to w gruncie rzeczy bardzo daleka przeszłość. Por. K. Krzysztofek, *Okno na e-świat*, w: J. Kurczewski (red.), *Wielka Sieć, e-seje z socjologii Internetu*, Warszawa 2006, s. 23-74.
- [7] Tamże, s. 109.
- [8] Tamże, s. 110.

- [9] H. Hołda-Różiewicz, dz. cyt., s. 263.
- [10] K. Marks, *Osiemnasty brumaire'a Ludwika Bonaparte* [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła wybrane*, t. 1, Warszawa 1949, s. 229.
- [11] K. Marks, dz.cyt., s. 231; K.Kelles-Krauz, dz. cyt., s. 119.
- [12] W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 247.
- [13] F. Engels, *Pochodzenie rodziny, własności prywatnej i państwa* [w:] Marks Karol, Engels Fryderyk, *Dzieła wybrane*, t. 2, Warszawa 1949, s. 310. Engels cytuje tu *Ancient society* Lewisa Morgana.
- [14] L. Kołakowski, dz. cyt., s.
- [15] Oczywiście pamiętając, iż stało się tak wbrew intencjom samego Kelles-Krauz.
- [16] Kelles-Krauz odnotowuje różnicę pomiędzy Vico a Bachofenem i Feuerbachem polegającą na odmiennym przedmiocie badań: Vico koncentrował się głównie na religiach pogańskich. K. Kelles-Krauz, *Dialektyka społeczna w filozofii Vica* [online], [dostęp 07.11.2007], Dostępny w World Wide Web: <http://www.filozofia.uw.edu.pl/skfm/publikacje/kelles-krauz03.pdf>, s. 7.
- [17] S. Krzemień-Ojak, *Vico*, Warszawa 1971, s. 79.
- [18] Ta interpretacja Vica jest obecnie niemal bezspornie przyjmowana. [przyp. aut.]
- [19] K. Kelles-Krauz, *Prawo retrospekcji rewolucyjnej...*, s.120.
- [20] W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 248.
- [21] H. Hołda-Różiewicz, dz. cyt., s. 295.
- [22] W terminologii marksistowskiej odpowiednio: synteza, teza, antyteza.
- [23] K. Kelles-Krauz, *Złoty wiek, stan natury i rozwój w sprzecznościach* [w:] Tegoż, *Historia i rewolucja*, Warszawa 1983, s. 98; por. W. Bieńkowski, dz. cyt., s.253.
- [24] Tamże, s. 94-95; Arystoteles, *Polityka*, Warszawa 2004, s. 86-89.
- [25] Por. W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 252.
- [26] H. Hołda-Różiewicz, dz. cyt., s. 293.
- [27] Kelles-Krauz ogranicza się do dość powściągliwego stwierdzenia, że "estetyczne składniki przeszłości mają zupełne prawo bytu w każdym przekształceniu pod jednym tylko warunkiem: przeszłość ta musi mianowicie być o tyle oddalona, by żadne ze stronnictw współczesnych przywłaszczyć jej sobie nie mogło"; K. Kelles-Krauz, *Prawo retrospekcji rewolucyjnej...*, s. 119.
- [28] Tamże, s. 115.
- [29] Tamże
- [30] Nie precyzuje on jednak, co dokładnie rozumie pod pojęciem "wymagań nauki". Można natomiast domniemywać, iż ma na myśli zgodność teorii Kelles-Krauz z faktami historycznymi i wynikami badań antropologicznych (np. w kwestii języka jako czynnika narodotwórczego). Por. M. Bębenek, *Teoria narodu i kwestia narodowa u Kazimierza Kelles-Krauz*, Kraków 1987, s. 31. Por. J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, Warszawa 2007, s. 505.
- [31] Tamże, s. 28-30.
- [32] B. Łagowski, *Transformacja restauracyjna*, "Europa" 110/2006, s. 11; Łagowski uwydatnia w ten sposób intuicję Kelles-Krauz, którą przywoływaliśmy w przypisie 28.
- [33] Szczegóły bibliograficzne podają W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 264 oraz H. Hołda-Różiewicz, dz. cyt., s. 284.
- [34] W. Bieńkowski, dz. cyt., s. 12.

Kamil Łuczaj

Student Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wydziału Humanistycznego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. Zainteresowania naukowe: filozofia polska, historia myśli społecznej, socjologia płci.

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 26-01-2011)

Oryginał. (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,860>)

Contents Copyright © 2000-2011 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2011 Michał Przech

Autorem portalu Racjonalista.pl jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.
Właścicielami portalu są Mariusz Agnosiewicz oraz Autor.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie strony tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe, zostały wytworzone i są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki zawiera.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl